

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ЗРОСТАННЯ

*І.В. Крапивний, канд. екон. наук, доц.; Н.М. Нілова, канд. екон. наук, доц.
Сумський державний університет*

ВСТУП

Однією з фундаментальних тенденцій розвитку світової економіки останніми десятиліттями стало прискорення інноваційного процесу та інтенсифікація глобальної конкуренції на переважній більшості ринків товарів та послуг. Нові тенденції розвитку світової економіки висунули в центр уваги як на мікро-, так і на макроекономічному рівні проблему прискорення інновацій та їх вплив на зростання конкурентоспроможності національної економіки. Уряди країн-лідерів міжнародної конкуренції відреагували на сучасні глобальні процеси активним пошуком дієвих заходів підвищення національних конкурентних переваг.

Не залишилися поза увагою ці проблеми і в Україні. Так, весь четвертий розділ Послання Президента України Л.Кучми до Верховної Ради України „Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.” присвячено підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. З 2002 року в Україні почала реалізуватися політика інноваційного економічного розвитку, головні передумови здійснення якої були викладені в Посланні Президента України до Верховної Ради України „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки”.

Проблеми конкурентоспроможності національної економіки і чинників її зростання все частіше привертають увагу як науковців, так і практиків. Тільки в 2002 році при підтримці Міністерства економіки і з питань європейської інтеграції України, НАН України, Торгово-промислової палати України, Київської і Харківської обласних державних адміністрацій та ВАТ „Укрімпекс” було проведено 11 міжнародних науково-практичних конференцій з проблем підвищення конкурентоспроможності економіки України. У 2003 році за участю Президента України пройшла науково-практична конференція “Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України”.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Проблема конкурентоспроможності економіки потребує подальшої розробки, тому що як в економічній науці, так і при реалізації економічної політики не досягнуто однозначності і використовуються різні теоретичні підходи не тільки відносно чинників зростання конкурентоспроможності, а й самого поняття „конкурентоспроможність економіки”.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поняття „конкурентоспроможність фірми” не викликає в цілому теоретичних дебатів. Це поняття визначається переважно як здатність підтримувати прибутковість в існуючих ринкових умовах, яка впливає з конкурентних переваг фірми, що досягаються визначеними методами виробництва відносно виробництва її ринковими конкурентами.

Головним в теорії конкурентоспроможності є питання, чи можуть конкурувати території (міста, регіони, країни). Ряд дослідників стверджують, що регіони - це не фірми і тому вони не можуть конкурувати. Представники ж альтернативного підходу підкреслюють, що території в дійсності конкурують між собою з метою підвищення рівня прибуткової економічної активності. Території конкурують, щоб створювати, залучати, підтримувати та оберігати економічних агентів - фірм і підприємців, які створюють робочі міста і добробут.

Неоднозначність трактувань в економічній теорії призводить, в свою чергу, до невизначеностей на рівні економічної політики. Так, Комісія з конкурентоспроможності при Президентіві США визначає конкурентоспроможність національної економіки як міру можливості країни за умов вільного й справедливого ринку виробляти товари та послуги, що відповідають вимогам світових ринків при одночасному збереженні або підвищенні реальних доходів своїх громадян.

Щодо ОЕСР, то ця політична організація як робоче визначення національної конкурентоспроможності використовує ідею, яка поєднує зростання продажу фірмами доданої вартості в міжнародній конкуренції зі зростанням ВВП і широким розподілом благ серед населення, що приводить до зростання рівня життя. Міжамериканський банк розвитку визначає це поняття як якість національного середовища для здійснення інвестицій і зростання продуктивності в умовах макроекономічної стабільності і інтеграції в світову економіку.

А визначення конкурентоспроможності через поняття “відкритість ринків країни” приводить навіть до проголошення найбільш конкурентоспроможними націями таких країн, як Люксембург, Нова Зеландія, Норвегія, Фінляндія та міста-держави Сінгапур та Гонконг.

Причини різної інтерпретації - це, по-перше, лінгвістична неоднорідність поняття. Наприклад, при перекладанні англійська мова фактично ототожнює або робить дуже близькими за змістом такі поняття, як “конкурентна перевага” і “конкурентоспроможність”. А праця М. Портера „The Competitive Advantage of

Nations” (Національні конкурентні переваги) була видана в 1993 році російською мовою під назвою "Международная конкуренция”.

По-друге, поняття конкурентоспроможності аналізується залежно від економічного об'єкта, до якого воно застосовується. Конкурентоспроможність – багатопланова економічна категорія, яку можна розглядати на різних рівнях: конкурентоспроможність товарів, товаровиробників, галузей, країни. На рівні підприємства, як підкреслювалося раніше, конкурентоспроможним вважається те, що здійснює свою діяльність в умовах відкритих ринків та здатне тривалий час залишатися прибутковим. На макrorівні поняття конкурентоспроможності відбиває сприятливі позиції національної економіки в системі міжнародних відносин, головним чином у сфері міжнародної торгівлі, а також здатність змінювати ці позиції. Країну можна кваліфікувати як конкурентоспроможну, якщо вона здатна нарощувати темпи економічного зростання, збільшувати зайнятість та реальні доходи громадян.

По-третє, течії західної економічної думки відрізняються в підходах до причин і джерел зростання конкурентоспроможності. Монетаристський підхід тлумачить фундаментальні залежності, які покладено в основу зрушень у зовнішньоекономічному положенні країни виходячи із причинно-наслідкових зв'язків: дефіцит державного бюджету - підвищення відсоткових ставок – прилив іноземного капіталу - підвищення курсу національної валюти – зниження конкурентоспроможності. Структуралісти доводять, що низька спадна конкурентоспроможність національних товаровиробників на світових ринках обумовлена низькими темпами зростання ефективності виробництва, підвищення технічного рівня та якості виробів. Прихильники економіки пропозиції вбачають основні причини погіршення конкурентоспроможності у змінах, що відбуваються у світовому господарстві, тобто у зовнішніх факторах.

По-четверте, конкурентоспроможність є поняттям, похідним від поняття конкуренція. Як провідний вид конкуренції класики політичної економії виділяли конкуренцію між капіталами, неокласики ж змінили акценти в моделях досконалої і недосконалої конкуренції на конкуренцію між попитом та пропозицією. Проте було втрачено ту методологічну основу, на якій був можливий несуперечливий розгляд всієї проблематики конкуренції та, зокрема, проблеми конкурентоспроможності [1].

Отже, поняття конкурентоспроможності національної економіки поки що не знайшло загально визнаного універсального визначення. Але незалежно від того, який підхід використовується при визначенні конкурентоспроможності економіки, більшість науковців і практиків розглядає прискорення інновацій, головним чинником її зростання .

Активізація теоретичних досліджень з проблем підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ролі в цьому процесі інноваційної моделі економічного розвитку бере свій початок з опублікування в 1990 році всесвітньо відомої фундаментальної праці М. Портера „The Competitive Advantage of Nations”

Портер виходить з того, що “конкурентна перевага” створюється та здійснюється у зв'язку з певними умовами країни базування фірм.

Фірми домагаються конкурентної переваги, знаходячи нові способи конкуренції в своїй галузі, з якими виходять на ринок, що можна назвати таким поняттям, як „нововведення”. Нововведення, у широкому розумінні, містить і поліпшення технології, і удосконалювання методів ведення справ. Воно може виражатися як у зміні товару, виробничого процесу, так і в нових підходах до маркетингу. Фірми-новатори не тільки передбачають можливі зміни, але і прискорюють їх. Велика частина змін має еволюційний, а не радикальний характер. І досить часто акумуляція невеликих змін дає більше, ніж великий технологічний прорив.

Загально визнано, що ефект масштабу, передова технологія і диференціація продукції створюють сприятливі умови для торгівлі, експорту. Але які фірми і з яких країн мають ці переваги? Чому країна домагається міжнародних успіхів у тій чи іншій галузях?

Портер, відповідаючи на ці питання, виділяє умови, що впливають на конкурентну перевагу країн:

1 Визначені факторні умови необхідні для успішної конкуренції в даній галузі. Наприклад, кваліфікована робоча сила чи інфраструктура.

2 Попит на внутрішньому ринку на продукцію чи послуги, що пропонуються даною галуззю.

3 Наявність у країні пов'язаних та підтримуючих галузей, конкурентоспроможних на міжнародному ринку.

4. Умови, що існують у країні для створення і діяльності фірм, а також сам характер конкуренції на внутрішньому ринку.

Крім того, існують ще такі чинники, як випадкові події і дії урядів, які істотно впливають на умови розвитку підприємництва в країні.

Взаємодія системи детермінантів приводить до того, що конкурентоспроможні галузі розподіляються в економіці країни нерівномірно. Вони об'єднані в „кластери” (пучки), що складаються із залежних одна від одної галузей. Аналіз взаємодії детермінантів в окремих кластерах має велике значення, тому, що дозволяє зрозуміти, чому «вмирають» національні галузі [2].

Таким чином, згідно з концепцією Портера високий рівень конкурентоспроможності національних фірм в сучасних умовах досягається шляхом активізації конкуренції в домінуючих національних кластерах. Розповсюдження інновацій та розвиток внутрішньої конкуренції за межі цих кластерів приводить в остаточному підсумку до зростання конкурентоспроможності національної економіки.

В цілому портеріанський підхід до джерел національних конкурентних переваг, серед яких головне місце відводиться географічній близькості фірм, збігається з поглядами на взаємодію між підприємствами, галузями, державними і змішаними інститутами, що впливають на інновації, конкурентоспроможність та економічне зростання. Але необхідно усвідомлювати, що цей підхід базується на неокласичній традиції та відображає американську модель інноваційної політики, в основу яких покладено принципи вільної конкуренції та максимальної автономії підприємництва.

У неокласичній теорії конкурентоспроможність розглядається як результат ефективного використання комбінації тих чи інших факторів виробництва, в тому числі технологічних інновацій. Навіть Й. Шумпетер, який вперше виділив як головний чинник економічного розвитку інновації, розглядав останні як характерну рису підприємництва, тобто як ендогенний фактор розвитку фірми.

М. Портер зробив значний внесок в розвиток теорії конкурентоспроможності, відійшовши від деяких неокласичних постулатів. Так, він підкреслює, що „новая теория должна исходить из того, что конкуренция - динамичный и развивающийся процесс. Традиционные теории были, по существу, статичными, сосредоточенными на преимуществах на основе факторов или эффекта масштаба» [3]. В цілому ж його мікроекономічний аналіз тяжіє до неокласичної традиції.

Якщо звернутися до конкретних проблем, то головним недоліком є те, що головна увага в його теорії приділяється ринкам та галузям кінцевої продукції. Але ці ринки не можуть досліджуватися ізольовано. А галузі кінцевої продукції, з точки зору національної перспективи, стають більш економічно кластеризованими вертикально, тобто вони не можуть бути просторово кластеризовані в межах території чи регіону. Іншою не менш важливою проблемою, яка часто привертає увагу критиків, є „місце базування” лідерів міжнародної конкуренції [4].

Якщо ж звернутися до макроекономічного рівня, то головним досягненням М. Портера, на нашу думку, є виділення стадій національної конкурентоспроможності в залежності від рівня економічної зрілості суспільства, що являє собою „один із методів побудови абстрактної моделі національної економіки”. Виходячи з запропонованої концепції конкурентоспроможності автор пропонує і проводить класифікацію окремих країн щодо рівня конкурентоспроможності їх індустрії в світовому господарстві в залежності від того, на якій стадії конкуренції перебуває економіка країни.

Використання запропонованих Портером чотирьох особливих стадій конкуренції національної економіки - факторів виробництва, інвестицій, інновацій і багатства - дозволяє, з одного боку, визначити місце національної економіки в окремі періоди її розвитку, з іншого – зрозуміти, як розвивається економіка, які специфічні проблеми постають перед національними фірмами на кожному етапі розвитку і які основні сили забезпечують її зростання чи застій [5]. Подібний підхід має велике прикладне значення для країн з перехідною економікою, кожна з яких, інтегруючись в світове співтовариство та бажаючи зайняти в ньому достойне місце, повинна враховувати як конкурентні переваги національної економіки, так і її слабкі місця.

В цілому портеріанський підхід має багато недоліків з точки зору практичного її застосування, тому більшість дослідників використовують цю концепцію тільки як відправний пункт для розроблення конкурентних стратегій та ідей, які пояснюють появу промислових кластерів, динаміку їх змін і розвитку, а також переваг використання кластерів як основи для розроблення і реалізації інноваційної політики. Так, Е. Бергман і Е. Фрезер виділяють поряд з портеріанським чотири альтернативні підходи до проблеми конкурентоспроможності економіки. В свою чергу, кожен з цих підходів специфічно розглядає інноваційний процес та особливості національної інноваційної політики [6].

Деякі з альтернативних підходів, що базуються на концепції „асоційованої економіки” і теоріях „інноваційного середовища” та „узгодженої (коопераційної) конкуренції”, активно розробляються в країнах-членах ОЕСР та ЄС. І якщо основою портеріанського підходу є властивості території, що формують специфічні детермінанти конкурентних переваг фірм. В теоріях „інноваційного середовища” та „узгодженої конкуренції” головним фактором прискорення інновацій та економічного розвитку в сучасних умовах є знання. На цій основі в європейських країнах не тільки в теорії, але й на практиці розробляються „інноваційні кластери”, „національні” і „регіональні системи інновацій”.

ВИСНОВКИ

Таким чином, навіть короткий аналіз концепцій конкурентоспроможності та чинників її зростання підтверджує необхідність більш конкретних досліджень з метою використання зарубіжного досвіду для більш ефективного вирішення проблеми прискорення соціально-економічного розвитку України.

SUMMARY

One of the main problems of modern economy of Ukraine is increase of competitiveness of national economy. The problem of competitiveness of economy demands the further research because there is no unambiguity and different theoretical approaches not only concerning factors of increase of competitiveness, and and the concept „competitiveness ” are used both in an economic science, and at realization of economic policy . Different approaches to interpretations of this concept are considered in this paper. Also some competitiveness concepts and other theories considering specific advantages of the countries and a condition which influence them are analysed .

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шнипко О.С. Міжнародна конкурентоспроможність країни: поняття, основні складові і джерела // Економіка і прогнозування.- 2002. - №1. - С.110-116.
2. М.Портер. Международная конкуренция Пер. с англ./ Под. ред. В.Д.Щетинина.- М.: Международные отношения, 1993. - 896 с.
3. М.Портер. Международная конкуренция Пер. с англ./ Под. ред. В.Д.Щетинина.- М.: Международные отношения, 1993. - 896 с.
4. Bergman E., Feser E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Application // <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter2.htm>
5. М.Портер. Международная конкуренция Пер. с англ./ Под. ред. В.Д.Щетинина.- М.: Международные отношения, 1993. - 896 с.
6. Bergman E., Feser E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Application // <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter2.htm>

Надійшла до редакції 15 квітня 2004 р.

Крапивний І.В. Конкурентоспроможність економіки та чинники її зростання / І.В. Крапивний, Н. М. Нілова // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. — 2004. — №6 (65). — С. 12-16.